

تحلیل الگوی قرآنی مصون سازی فرهنگی در مواجهه با هژمونی فرهنگی
تحلیل النموذج القرآنی للتحصين الثقافي في مواجهة السيطرة الثقافية

An Analysis of the Qur'anic Model of Cultural Immunization in the Face of
Cultural Hegemony

Kültürel Hegemonya Karşısında Kur'ânî Kültürel Bağışıklık Modelinin Analizi

عبدالرحیم رحیمی^۱

چکیده

در عصر کنونی که فرهنگ ها در معرض تحولات شتابان و پیچیده جهانی قرار گرفته اند، هژمونی و تهاجم فرهنگی به عنوان یکی از جدی ترین چالش های پیش روی جوامع اسلامی مطرح است. این پدیده با تأثیرگذاری عمیق بر هویت و ساختارهای فرهنگی، ضرورت اتخاذ راهبردهای دقیق و کارآمد را دوچندان ساخته است. در این میان، «مصون سازی فرهنگی» به مثابه راهبردی مؤثر در مواجهه با این تهدید، جایگاهی ویژه یافته است. این تحقیق با بهره گیری از روش توصیفی- تحلیلی و دلالت پژوهی آیات قرآن کریم و با اتکاء به داده های کتابخانه ای، به شناسایی و استخراج مبانی، اصول و سازوکارهای مصون سازی فرهنگی و تبیین نقش آن ها در مقابله با تهاجم فرهنگی پرداخته است. فرضیه اصلی تحقیق آن است که قرآن کریم، از رهگذر دلالت های لفظی و عقلی و نیز منطق حاکم بر آیات، به مجموعه ای از مبانی، اصول و سازوکارهایی اشاره دارد که می توانند به منزله سپری معرفتی و ارزشی، در حفظ هویت فرهنگی جامعه اسلامی نقش آفرین باشند. یافته های پژوهش نشان می دهد که این الگو در سه محور بزرگ مبانی ایدئولوژیکی، اصول سیاست گذاری و سازوکارهای تدافعی فرهنگی قابل دسته بندی اند و هر یک به گونه ای مؤثر در تقویت بنیان های هویتی و فرهنگی جامعه اسلامی نقش دارند. نتایج حاکی از آن است که این الگو، با فراهم سازی یک چارچوب راهبردی منسجم، می تواند ظرفیت مصون سازی و مقاومت فرهنگی را ارتقا بخشیده و جامعه را در پیشگیری از شکل گیری یا تداوم تهاجم و هژمونی فرهنگی، و دست کم در کاهش آثار مخرب آن، توانمند سازند. کلمات کلیدی: اصول مصون سازی فرهنگی، الگوی قرآنی، تهاجم فرهنگی، مصون سازی فرهنگی، هژمونی فرهنگی

DOI:

<https://doi.org/10.69892/diwan.2026.174>

مقاله تحقیقی / Research Article

تاریخ دریافت / Received Date

27.01.2026

تاریخ قبول / Accepted Date

27.04.2026

تاریخ نشر / Publication Date

28.07.2026

^۱ پوهنمل، دوکتور، دیپارتمنت تعلیمات اسلامی، پوهنځی شرعیات، پوهنتون بلخ، افغانستان.

ORCID

0000-0002-1260-5766

E-Mail

rahimi998877@gmail.com

این مقاله توسط نرم افزار تورنیتین Turnitin بررسی شده Plagiarism یا سرقت ادبی ثبت نگردید.

This article has been scanned by Turnitin. No Plagiarism detected.



نحوه ارجاع دهی از این مقاله در پاورقی / Citation:

عبدالرحیم رحیمی، "تحلیل الگوی قرآنی مصون سازی فرهنگی در مواجهه با هژمونی فرهنگی"، مجله دیوان ۲/۷ (سرطان ۱۴۰۵)، ۱۱۳-۱۴۱

الملخص

في العصر الحالي الذي تواجهت فيه الثقافات تحولاتٍ متسارعة و تعقيد عالمي، تُعدّ الهيمنةُ والهجمة الثقافية من أخطر التحديات التي تقف أمام المجتمعات الإسلامية. هذه الحادثة بتأثيرها العميق على الهوية والهياكل الثقافية، جعلت ضرورة اتخاذ استراتيجياتٍ دقيقة وفعالة ضرورةً ملحةً. وفي هذا الصدد، تبوأ «التحصين الثقافي» مكانة خاصة باعتباره استراتيجية فعالة في مواجهة هذا التهديد. وقد قام هذا البحثُ بالاستفادة من المنهج الوصفي التحليلي ودراسة الدلالة لآيات القرآن الكريم، بالإعتماد البيانات المكتبية، بتحديد و استخراج المبادئ والأصول والآليات لتحصين الثقافي، وتبيين دورها في مواجهة الهجمة الثقافية. وتقوم الفرضية الرئيسة للبحث هي أن القرآن الكريم، من خلال دلالاته اللفظية والعقلية والمنطق الحاكم على الآيات، يشير إلى مجموعة من الأسس والقواعد والآليات التي يمكنها أن تؤدي دوراً فاعلاً كدرع معرفي وقيمي في حفظ وحماية الهوية الثقافية للمجتمع الإسلامي. وتُظهر نتائج البحث أن هذا النموذج يمكن تصنيفه ضمن ثلاثة محاور رئيسية و هي: الأسس الأيديولوجية، المبادئ السياسية الثقافية، والآليات الدفاعية الثقافية، وكلٌّ منها يؤدي دوراً مؤثراً في تعزيز البنية الهويةّية والثقافية للمجتمع الإسلامي. وتشير النتائج إلى أن هذا النموذج، من خلال توفير إطارٍ استراتيجيٍّ متماسك، يمكنه أن يعزّز قدرة المجتمع على التحصين والمقاومة الثقافية، وتمكين المجتمع من الوقاية من تشكل تشكل أو استمرار الهجمة والهيمنة الثقافية، أو على الأقل الحد من آثارها المدمرة.

الكلمات المفتاحية: النموذج القرآني، مبادئ التحصين الثقافي، الهجمة الثقافية، التحصين الثقافي،

الهيمنة الثقافية

Abstract

In the contemporary world, where cultures are exposed to rapid and complex global transformations, cultural hegemony and cultural invasion constitute two of the most critical challenges facing Islamic societies. The profound impact of these phenomena on cultural identity and structures underscores the need for precise and effective strategic responses. Within this context, "cultural immunization" emerges as an influential preventive strategy for countering such threats. Using the method of semantic analysis (dalālah-based research) of Qur'anic verses and relying on library-based data, this study identifies the foundations, principles, and mechanisms of Qur'anic cultural immunization and clarifies their role in confronting cultural invasion. The central hypothesis posits that the Qur'an, through its lexical, rational, and structural indications, outlines an integrated epistemic and value-based framework capable of safeguarding the cultural identity of the Islamic community. The findings indicate that the Qur'anic model of cultural immunization is organized around three major domains: ideological foundations, cultural policy principles, and cultural defensive mechanisms. Each domain plays a

vital role in strengthening cultural and identity-based resilience. The study concludes that this model, by providing a coherent strategic framework, enhances the community's capacity for cultural resistance and immunization and contributes to preventing or mitigating the impacts of cultural hegemony and cultural invasion.

Keywords: Cultural Defense Principles, Qur'anic Model, Cultural Infiltration, Cultural Immunization, Cultural Hegemony

Özet

Günümüzde kültürlerin hızlı ve karmaşık küresel dönüşümlere maruz kaldığı bir dönemde, kültürel hegemonya ve kültürel saldırı, İslam toplumlarının karşı karşıya olduğu en ciddi meydan okumalar arasında yer almaktadır. Bu olgu, kimlik ve kültürel yapılar üzerinde derin etkiler bırakarak, daha hassas ve etkili stratejilerin benimsenmesi gerekliliğini daha da artırmıştır. Bu bağlamda “kültürel bağışıklık” yaklaşımı, söz konusu tehditlerle mücadelede etkili bir strateji olarak önem kazanmıştır. Bu araştırma, betimleyici-analitik yöntem ile Kur’ân-ı Kerîm ayetlerinin anlam incelemesine dayanarak ve kütüphane verilerinden yararlanarak, kültürel bağışıklığın temellerini, ilkelerini ve mekanizmalarını belirlemeyi ve bunların kültürel saldırılarla mücadeledeki rolünü açıklamayı amaçlamaktadır. Araştırmanın temel varsayımı, Kur’an’ın lafzî, aklî ve yapısal delaletleri aracılığıyla, İslam toplumunun kültürel kimliğini korumada bilişsel ve değer temelli bir koruyucu kalkan oluşturabilecek bir dizi temel, ilke ve mekanizmaya işaret etmesidir. Araştırma bulguları, bu modelin “ideolojik temeller, politika belirleme ilkeleri ve kültürel savunma mekanizmaları”dan oluşan üç temel eksen etrafında sınıflandırılabileceğini göstermektedir ki, bu unsurların her biri, İslam toplumunun kimlik ve kültürel yapılarının güçlendirilmesinde etkili bir rol oynamaktadır. Sonuçlar bu modelin, tutarlı bir stratejik çerçeve sağlayarak, kültürel bağışıklık ve direnç kapasitesini artırabilmekte; toplumu kültürel saldırı ve hegemonya oluşumunu önleme ya da sürmesini engelleme konusunda -en azından bu süreçlerin yıkıcı etkilerini azaltmada- önemli katkılar sağlayabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Bağışıklık İlkeleri, Kur’anî Model, Kültürel saldırı, Kültürel Bağışıklık, Kültürel Hegemonya

مقدمه

بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد لله رب العلمين والصلوة والسلام على سيد المرسلين وعلى آله واصحابه اجمعين.

در جهان معاصر که تعاملات فرهنگی در بستر فرایندهای جهانی شدن، رسانه‌های فراملی و فناوری‌های ارتباطی با سرعت بی‌سابقه گسترش یافته‌اند، مسأله حفظ هویت فرهنگی به یکی از دغدغه‌های بنیادین جوامع بدل شده است. در این میان، «هژمونی فرهنگی» به مثابه سازوکاری نرم برای اعمال قدرت، از طریق بازتولید الگوهای فکری، ارزشی و رفتاری، نقش تعیین‌کننده‌ای در جهت‌دهی به ذائقه فرهنگی جوامع ایفا می‌کند. استمرار این وضعیت، زمینه‌ساز تضعیف خودآگاهی فرهنگی و فرسایش تدریجی سرمایه‌های هویتی در جوامع دینی و سنت‌محور شده است. از این رو، تبیین راهبردهای کارآمد برای «مصون‌سازی فرهنگی» نه تنها یک ضرورت نظری؛ بلکه یک مطالبه راهبردی در سطح سیاست‌گذاری فرهنگی به شمار می‌رود.

با وجود حجم قابل‌توجهی از پژوهش‌ها درباره جهانی شدن فرهنگی، امپریالیسم رسانه‌ای و تهاجم فرهنگی، بخش اندکی از این مطالعات به استخراج نظام‌مند الگوهای درون‌دینی برای مواجهه فعال با این پدیده پرداخته‌اند. مسأله اصلی این تحقیق آن است که قرآن کریم، به عنوان منبع بنیادین اندیشه اسلامی، چه ظرفیت‌ها و الگوهای مفهومی و راهبردی برای ایجاد مصونیت فرهنگی در برابر هژمونی فرهنگی در اختیار جوامع قرار می‌دهد. بر همین اساس، این مقاله در پی آن است تا با روش استدلال آیات و تمرکز بر لایه‌های لفظی، عقلی و ساختاری متن قرآن کریم، اصولی را شناسایی کند که قابلیت کاربست در نظام مصون‌سازی فرهنگی را دارا هستند.

اهمیت این تحقیق در آن است که با ارائه یک چارچوب نظری منسجم، زمینه پیوند میان مطالعات قرآنی و نظریه‌های معاصر فرهنگ و قدرت را فراهم می‌سازد. نوآوری اصلی مقاله در رویکرد نظام‌مند به «مصون‌سازی فرهنگی» به مثابه یک الگوی فعال و پیش‌دستانه، و نه صرفاً واکنشی، در برابر هژمونی فرهنگی است. در این چارچوب، اصول استخراج‌شده از قرآن کریم در سه سطح ایدئولوژیک، سیاست‌گذاری فرهنگی و تدافعی سامان‌دهی شده و تلاش می‌شود نشان داده شود که چگونه این اصول می‌توانند به عنوان یک سپر معرفتی - ارزشی، در تقویت سرمایه نمادین، انسجام هویتی و پایداری فرهنگی جوامع نقش آفرین باشند.

عنوان این تحقیق، با توجه به قیودی همچون اصول مصون‌سازی فرهنگی و قرآنی بودن مطالعات، فاقد پیشینه است. لیک در این زمینه برخی منابع مرتبط وجود دارد:

مقاله «قرآن و شیوه‌های مقابله با تهاجم فرهنگی» اثر اسماعیل ابراهیمی بلخی که در نشریه پیام در سال ۱۳۹۸ ه.ش، انتشار یافت، به بررسی و بیان برخی شیوه‌های تهاجم فرهنگی و راهکارهای مقابله با آن از منظر قرآن کریم پرداخته است.

پایان‌نامه «دکترین دفاعی قرآن در برابر تهاجم فرهنگی»، اثر موسی خوبی که در پوهنتون علوم و معارف قرآن کریم در سال ۱۳۹۷ ه.ش دفاع گردید، به بررسی برخی از شیوه‌های تهاجم دشمن و راهبردهای دفاعی آن از منظر قرآن کریم پرداخته است.

مقاله علمی «صورت‌بندی قرآنی سیاست مصون‌سازی در مقابله با تهدیدهای نظامی» نوشته پوهنمل عبدالرحیم رحیمی که در مجله علوم سیاسی در سال ۱۴۰۲ ه.ش نشر گردید، هرچند تمرکز آن بر تهدیدهای نظامی است؛ اما از نظر روش‌شناسی و استخراج مفاهیم راهبردی از متن قرآن کریم، مبنای نظری مناسبی برای تعمیم اصول مصون‌سازی به حوزه فرهنگی فراهم می‌آورد. همچنین مقاله انگلیسی همین نویسنده، *The Principles of Passive Defense from the Holy Quran's Viewpoint and their Deterrent Role in Confronting Military Threats* (2023) (Journal of Islamic Political Studies)، هرچند موضوع آن پدافند نظامی است؛ اما الگویی ارزشمند برای تحلیل مصون‌سازی در حوزه‌های غیرنظامی، از جمله فرهنگ، ارائه می‌دهد.

مقاله «بررسی تهاجم فکری و پیامدهای آن در جامعه اسلامی» (۱۴۰۳ ه.ش)، اثر محمدیاسین فاضل و محمل‌گل وهاج که در مجله بین‌المللی دیوان نشر شده است، به تبیین ابعاد و پیامدهای تهاجم فکری در جوامع اسلامی پرداخته و آثار آنرا بر ارزش‌های دینی، فرهنگی و انسجام اجتماعی بررسی کرده است.

چنانچه ملاحظه می‌شود، هیچ‌یک از آثار فوق، به‌طور مستقیم به استخراج اصول مصون‌سازی فرهنگی از قرآن کریم و نقش مصون‌سازی آن‌ها در مقابله با تهاجم فرهنگی نپرداخته‌اند؛ بنابراین، پژوهش حاضر با رویکرد نوآورانه و با تمرکز بر آیات قرآنی به بررسی علمی اصول مصون‌سازی فرهنگی و نقش آن‌ها در تقویت مقاومت فرهنگی و جلوگیری از تهاجم فرهنگی می‌پردازد.

۱. مفهوم‌شناسی

۱.۱. هژمونی فرهنگی

هژمونی در اصل از ریشه یونانی «هِگَمونیا» گرفته‌شده که به معنای سلطه و سیطره بر دیگری می‌باشد^۱ و در روابط بین‌الملل عبارت از «برتری طلبی، گسترش نفوذ یا کنترل شدید یک دستگاه رهبری یا دولتی بر دولت دیگر و یا یک منطقه بر منطقه دیگر است»^۲. این هژمونی در مقایسه با هژمونی نظامی و اقتصادی خطر بیشتری و عمق گسترده‌تری دارد و آسیب‌های آن وسیع‌تر است و به‌صورت آرام و بی‌سروصدا انجام می‌گیرد.^۳

^۱ احمد مختار عبدالحمید عمر، معجم اللغة العربية المعاصرة (بیروت: عالم الکتب، ۱۴۲۹ ه.ق)، ۲۳۸۷/۳.

^۲ غلامرضا بابایی، فرهنگ روابط بین‌الملل (تهران: انتشارات وزارت امور خارجه، ۱۳۸۳ ه.ش)، ۳۵۹.

^۳ Ali Madouni, "The Cultural Invasion and Its Impact on Security Breakthroughs of the Nation", *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry* 12/8 (July 2021), 843-863.

۲.۱. مصون سازی

مصون سازی یک استراتژی دفاعی و امنیتی است که به منظور جلوگیری از تهدیدات به کار می رود و بر پایه این اصل استوار است که حریف باید متقاعد شود هزینه ها یا ریسک های مرتبط با سیاست های احتمالی اش، فراتر از منافع حاصل از آن است.^۴ طبق این تعریف، مصون سازی صرفاً به حوزه نظامی محدود نبوده؛ بلکه حوزه های فرهنگی را نیز در برمی گیرد. قرآن کریم در آیه ۶۰ سوره انفال، تقویت توانمندی های جامعه را به عنوان یک استراتژی بازدارنده مطرح می کند.^۵

۳.۱. مصون سازی فرهنگی

تاکنون تعریف علمی دقیق از این ترکیب واژه ارائه نشده است؛ اما با توجه به مفهوم «مصون سازی» و «فرهنگ» (که به مجموعه از باورها، ارزش ها، رفتارها و نمادهای اجتماعی اشاره دارد)^۶ می توان چنین تعریف کرد: «استفاده از عناصر و سازوکارهای فرهنگی برای جلوگیری از رفتارهای نامطلوب رقیب».

۴.۱. الگوی قرآنی مصون سازی فرهنگی

الگوی قرآنی مصون سازی فرهنگی، در این مطالعه، به عنوان یک مجموعه از اقدامات استراتژیک و بنیادی فرهنگی تعریف می شود که از سوی واحد بازدارنده برای حفاظت از منافع خود، جهت تأثیرگذاری بر رفتار رقبا به کار گرفته می شود. این اصول می تواند به عنوان یک ابزار دفاعی و محافظتی در برابر تهدیدات و فشارهای فرهنگی عمل نموده، رقبا را به خویشتن داری وادارد.^۷

۲. مبانی الگوی قرآنی مصون سازی فرهنگی

اکنون مبانی الگوی قرآنی مصون سازی فرهنگی، به چهار مبنای بنیادی زیر دسته بندی می شود:

۱.۲. نهادهای سازی فرهنگ وحی باوری

نهادهای سازی، به معنای استقرار و تثبیت یک چیز در ساختار یک سیستم است. در اینجا، منظور از نهادهای سازی فرهنگ وحی باوری، تثبیت و تعمیق اصل معرفت و حیانی در قلب و ذهن افراد جامعه است. وحی، بنیادی ترین اصل فرهنگ اسلامی است که تمام باورهای دینی از طریق پذیرش آن مفهوم و مصداق می یابند. اگر فرهنگ پذیرش وحی در جامعه اسلامی تقویت شود، اساس های اسلام مستحکم خواهند ماند. در غیر این صورت، ایمان به مفاهیم غیبی و تلقی قرآن

^۴ جیمز دوثرتی و رابرت فالتزگراف، نظریه های روابط بین الملل (تهران: قومس، ۱۳۹۶ ه.ش)، ۳۸۸.

^۵ Abdulrahim Rahimi et al. The Principles of Passive Defense from the Holy Quran's Viewpoint and their Deterrent Role in Confronting Military Threats" *Journal of Islamic Political Studies* 5/1 (2023), 10-11.

^۶ آنتونی گیدنز، و فیلیپ بردسال، مبانی جامعه شناسی (تهران: نشر نی، ۱۳۸۷ ش)، ۳۵.

^۷ Rahimi et al, "The Principles of Passive Defense from the Holy Quran's Viewpoint and their Deterrent Role in Confronting Military Threats", 10-11.

کریم به عنوان کتاب خداوند جل جلاله، دچار چالش خواهد شد. بنابراین، فرهنگ وحی باوری باید در جامعه اسلامی رسوخ یابد. این اصل می تواند به عنوان یک دژ بازدارنده در برابر تهاجم فرهنگی عمل نموده و فرهنگ جامعه را که بر اساس معرفت وحیانی استوار است، حفاظت نماید. قرآن کریم بیان می دارد که معرفت وحیانی و برقراری ارتباط با عالم غیب، در طول تاریخ از سوی کافران همواره با عناوین همچون: «أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ»^۸، «إِفْكَ»^۹، «أَصْغَاتُ أَحْلَام»^{۱۰}، «شعر»^{۱۱} و «سحر»^{۱۲} مورد انکار قرار گرفته است. از این رو دشمنان از روش های متعددی برای نامعتبر سازی نظام معرفتی وحیانی در جامعه استفاده می کنند. از این طریق، به نظر می رسد کوشش بر این است که بنیادی ترین زیربنای فرهنگی جامعه، یعنی دین و ارزش های مبتنی بر آن، مورد تضعیف و زوال قرار گیرد. استدلال بر این مبناست که تمامی اصول و فروع دین بر پایه وحی استوار شده اند. در نتیجه، چنانچه اعتبار و بنیان معرفتی وحی با چالش مواجه شده و از درجه اعتبار ساقط گردد، تمامی ساختار و فروع دین و شریعت فاقد توجیه و معنا خواهند بود.

قرآن کریم، راه هایی را برای نهادینه سازی وحی باوری در جامعه معرفی می کند که از جمله ترویج و تبلیغ، تقویت و تربیت، حفظ و حمایت از فرهنگ وحی باوری از طریق مبلغان، رسانه ها، مدارس و مراکز علمی و فرهنگی،^{۱۳} امر به معروف و نهی از منکر،^{۱۴} تلاوت،^{۱۵} تدبیر، تفسیر و تفهیم قرآن کریم،^{۱۶} احیای سنت نبوی و مقاومت در برابر دشمنان وحی هستند.^{۱۷} این اصل قرآنی، می تواند به عنوان یک دژ بازدارنده در برابر تهاجم فرهنگی عمل کند و فرهنگ جامعه را که بر اساس معرفت وحیانی استوار است، حفاظت نماید. قرآن کریم، به عنوان منبع معتبر و متقن معرفت، در تمام جنبه های مصون سازی فرهنگی نقش مؤثر و محوری داشته و آنرا به سوی تعالی و کمال هدایت می کند.^{۱۸} وقتی فرهنگ وحی باوری در جامعه جا بیفتد، شبهات و افکار ضد وحی، بی اثر خواهد شد. نهادینه سازی فرهنگ وحی باوری باعث می شود که لسان وحی از بیگانگی و ضعف

^۸ الأنعام ۲۵/۶؛ الأنفال ۳۱/۸.

^۹ الفرقان ۴/۲۵؛ سبأ ۴۳/۳۴.

^{۱۰} الأنبياء ۵/۲۱.

^{۱۱} یس ۶۹/۳۶.

^{۱۲} یونس ۲/۱۰.

^{۱۳} النحل ۴۴/۱۶؛ فصلت ۳۳/۴۱؛ المائدة ۶۷/۵.

^{۱۴} آل عمران ۱۰۴/۳، التوبة ۷۱/۹؛ النساء ۱۱۴/۴.

^{۱۵} العنکبوت ۴۵/۲۹.

^{۱۶} محمد ۲۴/۴۷؛ النساء ۸۲/۴.

^{۱۷} الأنفال ۲۰/۸، التوبة ۲۴/۹.

^{۱۸} لقمان ۳۰/۳۱.

مصون بماند؛ زیرا وحی در قالب زبان‌های گوناگون نازل شده و همواره به مثابه نماد فرهنگی-دینی هر امت و جامعه‌ای به شمار می‌رفته است؛ از این رو، پاسداشت آن نه تنها پاسداشت دین، که پاسداشت تنوع فرهنگی جوامع بشری نیز محسوب می‌شود. بیگانگی و تضعیف لسان وحی، مخاطباتش را در فهم و درک دقیق آن دچار سردرگمی و لغزش می‌سازد. به همین خاطر است که قرآن کریم می‌فرماید: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ﴾.^{۱۹} منظور از «لسان قوم»، لسان فرهنگی مردم است.

۲.۲. نهاده‌سازی فرهنگ توحیدباوری

اساسی‌ترین باور در اسلام توحید، که باید در تمام بینش‌ها، باورها، رفتارها و گفتارها منعکس شود. بدین ملحوظ، اسلام از یک سو از انسان می‌خواهد که در نهان و آشکار، از خداوند جل جلاله و جهت توحیدی غافل نشود. از سوی دیگر، اعمال و نمادهایی را که به نوعی تداعی‌گر و دربردارنده باور یا ارزشی از فرهنگ غیرتوحیدی هستند، مورد نهی قرار داده است تا همه راه‌های نفوذ فرهنگ بیگانه به حوزه فرهنگی مسلمانان را مسدود کند. در واقع، فرهنگ توحیدی، یک سیستم است که با تمام اجزای جامعه درگیر بوده و بر همه نظام‌های بینشی، نگرشی، ارزشی و گرایشی آن حاکم است. این سیستم به صورت زنده و پویا بر پایه یک روح استوار است که روح این سیستم را توحید و یکتاپرستی شکل می‌دهد. از آنجایی که اصل توحید، با منافع طاغوت‌ها، در تناقض است، آن‌ها همواره در تلاش بوده‌اند که از طریق استعمار فرهنگی در کشورهای اسلامی ریشه‌های این سیستم را قطع نموده و تفکر و بینش توحیدی را در جهان نابود نمایند؛ زیرا در اصل توحید، انحصار فرمانروایی و حکمرانی از آن خداوند بوده و بنابر ربوبیت تشریعی الهی، غیر از خدا، هیچ‌کسی حق قانون‌گذاری در تضاد با قانون الهی را ندارد. اما طاغوت‌ها مدعی برخورداری از نژاد برتر و داشتن حق انحصاری تعیین حق و تکلیف و سبک زندگی برای مردم جهان را از آن خود می‌دانند و به نظر آن‌ها، تنها حکمروایی بر همه ملت‌ها حق آن‌ها است و باید تمام ملت‌ها را در سلطه خود درآورند. بدین خاطر است که مستکبران همیشه با طرح بدیل فرهنگ توحیدی، فرهنگ‌هایی چون اومانیسم، لیبرالیسم و امثال آنرا که امروزه تمثیل فرهنگ استکبار را به نمایش می‌گذارد، پیشنهاد می‌کنند. از این رو، تا زمانی که فرهنگ توحیدباوری در جامعه رشد نکند و تثبیت نشود، دشمن به آسانی می‌تواند از این طریق بر فرهنگ جامعه نفوذ پیدا کند.

قرآن کریم از دو گروه مسلمانان در عصر نبوت یاد می‌کند که فرهنگ توحیدباوری در میان یکی از آن‌ها نهادینه شده و در یکی دیگر هنوز رسوخ نیافته است. طایفه اول را این گونه توصیف می‌نماید: ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ هُمُ

^{۱۹} ابراهیم ۴/۱۴.

الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا».^{۲۰} این آیه مبارکه اشاره به آن دارد که ایمان به توحید در قلوبشان نهادینه شده بود که با وجود تمام سختی‌ها و مشکلات در راه خدا جهاد کردند و برای حفظ دین هجرت نمودند.^{۲۱} از گروهی دیگری به نام «اعراب»، چنین حکایت دارد: «قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ».^{۲۲} این آیه نشان می‌دهد که ایمان به توحید هنوز در اعماق جان این گروه نفوذ نکرده و نهادینه نشده است.

همچنین قرآن کریم از دگرگون شدن فرهنگ توحیدباوری یهودیت و مسیحیت و تحول آن به فرهنگ شرک‌آلود خبر می‌دهد.^{۲۳} این تحول فرهنگی وارده بر این دو آیین را بر اثر نفوذ فرهنگ‌های پیشین می‌داند.^{۲۴} از مطالعه مجموعه آیاتی که درباره یهود و نصارا آمده است، فهمیده می‌شود که علت اصلی انحراف عقیدتی و تحول فرهنگی آنان، نهادینه نشدن توحیدباوری و ایمان سطحی آنان نسبت به خداوند بوده است.^{۲۵} از باب نمونه، زمانی که بنی اسرائیل از زیر سلطه فرعون نجات یافتند، در راه با یک قوم بت‌پرستی برخورد و به موسی گفتند: «اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ».^{۲۶} این آیه مبارکه نشان می‌دهد که به‌اثر نهادینه نشدن فرهنگ توحیدباوری در میان بنی اسرائیل، با برخورد فرهنگ بیگانه و حتی فرهنگ فاسد و غلط، دچار تحول فرهنگی شده‌اند.

۳.۲. نهادینه‌سازی فرهنگ نبوت‌باوری در رهبری اسلامی

مبنای نهادینه‌سازی فرهنگ نبوت‌باوری در رهبری اسلامی، بر این باور استوار است که ایمان به نبوت و رهبری الهی نه‌تنها باید در قلب‌ها نهادینه شود؛ بلکه باید به‌صورت فرهنگی در جامعه جایگزین و به عنصری ثابت و بی‌تغییر در ساختار اجتماعی تبدیل گردد. زمانی که این فرهنگ در جامعه ریشه‌دار شود، توانایی‌های مقاومت در برابر تهاجم فرهنگی دشمن افزایش می‌یابد. بر اساس آموزه‌های قرآنی، می‌توان این مبنا را به‌عنوان یکی از اصول اعتقادی مصون‌سازی فرهنگی در مواجهه با تهاجم فرهنگی مطرح کرد:

^{۲۰} الأنفال/۷۴.

^{۲۱} احمد بن مصطفی المراءغی، تفسیر المراءغی (مصر: مصطفى البابي الحلبي، ۱۳۶۵ ه.ق)، ۱۰؛ جمال‌الدین قاسمی، محاسن التأویل (بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۸ ه.ق)، ۳۳۶/۵.

^{۲۲} الحجرات/۴۹.

^{۲۳} المائدة/۷۳.

^{۲۴} التوبة/۳۰.

^{۲۵} البقرة/۶۳، ۹۳؛ النساء/۱۵۴؛ المائدة/۲۴؛ الأعراف/۱۵۰؛ الإسراء/۹۰؛ طه/۸۵، ۹۶.

^{۲۶} الأعراف/۱۳۸.

الف: تقویت هویت فرهنگی

نهادینه سازی فرهنگ نبوت باوری، هویت فرهنگی جامعه را تقویت می بخشد؛ زیرا موجب اتحاد و همبستگی درونی جامعه شده، به افراد کمک می کند تا ارزش ها و باورهای مشترکی را در قیادت به یک فردی پذیرا شوند که بر اساس دستورهای وی، رفتارها و تصمیمات خود را شکل دهند. پیامبر صلی الله علیه وسلم جهت هدایت و رهبری بشریت به سمت کمال و سعادت آمده است: «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا»^{۲۷}. تعبیر «كَافَّةً لِلنَّاسِ»، نشان می دهد که نبوت پیامبر صلی الله علیه وسلم جهانی است.^{۲۸} پس از بعثت پیامبر صلی الله علیه وسلم، جامعه پراکنده عرب به یک امت واحد تبدیل شد که بر اساس اصول و ارزش های اسلامی یکپارچگی یافت.

ب: ارائه الگوی رفتاری

فرهنگ نبوت باوری، الگوهای رفتاری را برای مقاومت در برابر تهاجم فرهنگی فراهم می آورد. در نظام فرهنگی- سیاسی اسلام، الگوهای رفتاری مشخصی وجود دارد که باید مورد پیروی قرار گیرند و هیچگونه مخالفت با آنها مشروعیت ندارد. این الگوها در قرآن کریم به وضوح بیان شده اند و به عنوان اسوه هایی برای رهبری معرفی می شوند مانند پیامبر صلی الله علیه وسلم «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ»^{۲۹} و ابراهیم علیه السلام «قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ»^{۳۰}.

ج: ایجاد حکومت اسلامی همگرا

ایجاد وحدت و اتحاد بین اقوام و نژادهای مختلف انسانی در محور ایمان به اصول اسلامی از اهداف اصلی بعثت پیامبران است. قرآن کریم بر این موضوع تأکید دارد که حکومت اسلامی باید به گونه عمل کند که تفرقه و اختلاف را از بین برده به جای آن، وحدت و همبستگی را ترویج دهد.^{۳۱}

د: رهبری قاطع و تفرقه ستیز

قرآن کریم در داستان برخورد موسی علیه السلام با سامری به این مطلب اشاره می کند: «قَالَ فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ وَانْظُرْ إِلَى إِلٰهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا»^{۳۲}. در این آیه مبارکه، موسی علیه السلام سامری- سازنده

^{۲۷} سبأ ۲۸/۳۴.

^{۲۸} محمد الطاهر ابن عاشور، التحرير والتنوير (تونس: الدار التونسية للنشر، ۱۹۸۴ م)، ۶۳/۲۲.

^{۲۹} الأحزاب ۲۱/۳۳.

^{۳۰} الممتحنة ۴/۶۰.

^{۳۱} البقرة ۲۱۳/۲.

^{۳۲} طه ۹۷/۲۰.

گوساله (نماد فرهنگ باطل) و عامل ترویج فساد و تفرقه در جامعه را به گونه قاطع طرد و رابطه اش را با مردم قطع می کند.

ه: رهبری انعطاف ناپذیر در برابر دشمنان تجاوزگر

رهبر جامعه اسلامی نباید در برابر دشمنان سلطه جو، مستکبر و تجاوزگر سازش و انعطاف پذیری کند، چنانچه به پیامبر صلی الله علیه وسلم دستور داده می شود که به هیچ عنوان از متجاوزان اطاعت نکند: ﴿فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ﴾.^{۳۳}

۴.۲. نهادهای سازی فرهنگ معادباوری

معادباوری، یعنی تعالی نگر و اعتقاد به بازگشت مخلوقات به سوی خداوند جل جلاله است که در آن حقیقت ها آشکار می گردد.^{۳۴} باور به زندگی اخروی به عنوان یک حقیقت مسلم عقلی و حیانی نقش اساسی در تنظیم روابط انسانی و سبک زندگی دارد. معادباوران، دنیا را محل آزمایش و کشتزار آخرت می دانند و زندگی خود را به مقاصد فراتر از مادیات و طبیعت متصل می کنند.^{۳۵} وقتی فرهنگ معادباوری در جامعه نهادهای شود و در وجدان مردم استقرار یابد، می تواند در دو حوزه زیر تأثیرگذار باشد:

الف: در حوزه بینش

اعتقاد به معاد، انسان را در برابر تهدیدات دشمن مقاوم و شکست ناپذیر می سازد و حتی نابودی دنیوی که با شهادت حاصل گردد را پیروزی می داند. برای نمونه، قرآن کریم از مرده گفتن شهداء منع می فرماید: ﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ﴾.^{۳۶} مراد از «ولا تقولوا» در اینجا صرف گفتار زبانی نیست؛ بلکه نهی از باور قلبی و اعتقاد فکری است؛ چون سخن انسان بازتاب باور اوست، پس مقصود این است که چنین اعتقادی در دل نداشته باشید.^{۳۷} این آیه به منظور اصلاح بینش مردم در مورد مرگ و شهادت رانده شده است، تا عقیدتاً آن دو را از هم جدا بدانند و شهیدان را نه تنها مردگان نگویند بلکه گمان هم نبرند: ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ﴾.^{۳۸} درواقع امثال آیات فوق، این مطلب را بازگو می کند که موت دو گونه است، موت ظاهری و جسمانی (دنیوی) که چندان ارزشی ندارد و شهداء نیز این گونه موت دارند، موت حقیقی که آنرا شقاوت اخروی تعبیر می شود و منظور از نفی موت شهیدان، نفی این

^{۳۳} قلم ۱۳-۸/۶۸.

^{۳۴} طارق ۹/۸۶، البقرة ۴۸/۲، ۱۳۲، ۱۵۶، التوبة ۷۲/۹.

^{۳۵} عبدالله بن عمر البضاوی، أنوار التنزیل وأسرار التأویل (بیروت: دار إحياء التراث العربي، ۱۴۱۸ هـ.ق)، ۷۹/۵.

^{۳۶} البقرة ۱۵۴/۲.

^{۳۷} ابن عاشور، التحرير والتنوير، ۵۲/۲.

^{۳۸} آل عمران ۱۶۹/۳.

نوع موت است.^{۳۹} معلوم است که حیات شهیدان زندگی دنیوی نیست؛ بلکه زندگی است که به مراتب برتر از حیات دنیوی می باشد در مقام عنایت «عِنْدَ رَبِّهِمْ» روزی های خاص نصیب شان می گردد «يُرْزَقُونَ».^{۴۰}

ب: در حوزه انگیزش

قرآن کریم در آیات متعددی مسلمانان را به پایداری و استقامت در برابر دشمن تشویق می کند و انگیزه می دهد که هرچند در زندگی دنیوی به رنج و مشقت دچار می گردند ولی اجر و پاداش زیادی در حیات اخروی برای شان در نظر گرفته شده است. ازین رو باور به پاداش های پایداری اخروی انسان را از لحاظ انگیزه، مقاوم و ثابت قدم می سازد. چنانچه در مورد مؤمنانی که در راه مبارزه و استقامت در این دنیا رنج های فراوانی کشیدند، پاداش های متعددی اخروی برای شان وعده می شود: «فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَ أَخْرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَ أُوذُوا فِي سَبِيلِي وَ قَاتَلُوا وَ قُتِلُوا لَأَكْفِرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَ لَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ».^{۴۱}

۳. اصول الگوی قرآنی مصون سازی فرهنگی

این اصول به مجموعه ای از رویکردها و استراتژی هایی اشاره دارند که قرآن کریم برای حفظ و تقویت فرهنگ اسلامی در برابر تهاجم فرهنگی بیگانه، کاربرد دارد. این اصول شامل موارد زیر می شوند:

۱.۳. اصل دانش پروری و جهل ستیزی

مصون سازی فرهنگی، به طور اساسی بر مبنای قدرت و توانمندی استوار است. از جمله عواملی که این قدرت را تعیین می کند دانش است و امروزه به عنوان یکی از ابزارهایی مهمی برای تولید و بهره برداری از فناوری های پیشرفته مورد توجه می باشد. دانش به افراد جامعه کمک می کند تا فرهنگ و ارزش های خود را بهتر درک کنند، به آنها اعتماد نمایند و برای ترویج و حفظ آنها تلاش کنند. این اصل از دو بخش به هم پیوسته (دانش پروری و جهل ستیزی) تشکیل شده که یکی مستلزم دیگری است. دانش پروری، به ترویج دانش و آگاهی در جامعه اشاره دارد که شامل دانش های مختلف بوده و جهل ستیزی به مقابله با نادانی و جهل اشاره دارد. جهل می تواند در ابعاد مختلفی جامعه و به ویژه در سیاست گذاری دچار اشتباهات استراتژیک شود. بنابراین، ترویج دانش و مقابله با جهل، در تقویت و حفظ فرهنگ، نقش اساسی و تعیین کننده دارد.

^{۳۹} آل عمران، ۱۶۵/۴.

^{۴۰} محمد بن عمر فخر رازی، مفاتیح الغیب (بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۰ ه.ق)، ۴۲۹/۹.

^{۴۱} آل عمران ۱۵۹/۳.

قرآن کریم، با بهره گیری از واژگانی چون «علم»، «عقل»، «فکر» و دیگر مفاهیم مرتبط، بر اهمیت دانایی و علم تأکید می‌ورزد. در توصیف خداوند جل جلاله، علم را بر قدرت مقدم می‌کند که این مفهوم را می‌توان در آیات چون «علیم قدیر»^{۴۲} مشاهده کرد. این تأکید بر علم به عنوان پیش شرط قدرت، مبنایی برای فهم این واقعیت است که علم و قدرت، هنگامی که همراه یکدیگر باشند، توانایی مصون سازی را به ارمغان می‌آورد. بنابراین دانش و آگاهی، در مقابله با تهاجم فرهنگی، نقش محافظتی ایفا می‌کند. افراد دانشمند، بهتر می‌توانند تهاجم فرهنگی را تشخیص دهند و در برابر آن ایستادگی نمایند. دانش، همچنین به ترویج مؤثر فرهنگ و ارزش‌ها کمک می‌کند که خود یک استراتژی مصون سازی فرهنگی به شمار می‌رود. دانش محوری، جنگ سرد دشمن را خنثی می‌کند؛ زیرا دشمن با نمایش قدرت، قصد دارد مسلمانان را بترساند و اراده ایستادگی آن‌ها را سلب نماید؛ اما با دانش و بصیرت، می‌توان از این ترندها جلوگیری کرد و با استدلال و منطق قوی تر به مقابله پرداخت. قرآن کریم، مثال‌هایی از جنگ سرد دشمنان در برابر پیامبران الهی را آورده است؛ مانند نمرود که ابراهیم علیه السلام را به مرگ تهدید می‌کرد،^{۴۳} اما ابراهیم علیه السلام با استدلال‌های خردمندانه و قوی تر پاسخ می‌داد.^{۴۴} فرعون نیز موسی علیه السلام را به قتل تهدید می‌کرد،^{۴۵} اما موسی علیه السلام با دانش الهی خود، تمامی نقشه‌های فرعون را نقش بر آب کرد.^{۴۶} همچنین دانش محوری باعث می‌شود که جنگ ترکیبی دشمن را متوقف کند، قرآن کریم نمونه‌ای از جنگ ترکیبی شیطان را آورده است: «وَاسْتَفْزَزَ مَنْ اسْتَطَعَتْ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَاجْلَبَ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكُهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ وَعِدَّهُمْ مَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا».^{۴۷} این آیه به طور خلاصه، استراتژی شیطان را در سه مرحله توصیف می‌کند: ابتداء با جنگ نرم و تبلیغات منحرف کننده (بصوتك)، سپس با جنگ سخت و تهاجم نظامی (بخيلك و رجلك) و در نهایت، با تصاحب منابع و نسل‌های آینده (شاركهم في الأموال والأولاد) و وعده‌های فریبنده که به تباهی می‌انجامد (غرورا). این آیه اشاره دارد که جامعه‌ای که بر پایه دانش و بصیرت استوار است، نمی‌تواند به راحتی فریب طاغوت‌ها و پیروان شیاطین را بخورد و از مسیر حق منحرف شوند.

^{۴۲} النحل ۷۰/۱۶؛ الشوری ۵۰/۴۲.

^{۴۳} مریم ۴۶/۱۹.

^{۴۴} الأنبياء ۶۹-۶۲/۲۱؛ البقرة ۲۵۸/۲؛ العنكبوت ۲۴/۲۹.

^{۴۵} غافر ۲۶/۴۰.

^{۴۶} الأعراف ۱۰۴/۷-۱۲۱.

^{۴۷} الإسراء ۶۴/۱۷.

۲.۳. اصل استحکام درون فرهنگی

استحکام درون فرهنگی به میزان هماهنگی و اتحاد عناصر مختلف یک فرهنگ اطلاق می شود.^{۴۸} فرهنگ با استحکام بالا، می تواند در برابر تهدیدات و تأثیرات فرهنگ های بیرونی مقاومت کند و هویت خود را حفظ نماید.^{۴۹} ناپایداری و تناقض درونی فرهنگ، جامعه را به سمت فروپاشی و اضمحلال حرکت می دهد و زمینه را برای سلطه فرهنگی دیگران فراهم می سازد. قرآن کریم در سوره های مختلف از فروپاشی سه نظام فرهنگی سخن می گوید: فروپاشی درونی قریش در سوره مبارکه قریش، فروپاشی نظام فرهنگی بنی اسرائیل در سوره مبارکه اسراء و فروپاشی نظام فرهنگی امپراتوری های فارس و روم در سوره مبارکه روم که در آن قدرت های محلی یعنی قریش و قدرت های بین المللی یعنی فارس و روم از عدم استحکام و ورشکستگی فرهنگی رنج می برند و این فرصتی بود که فرهنگ اسلامی بر ویرانه های این قدرت ها برخیزد و به جای فرهنگ های مصرف گرایانه و منحط این سرزمین ها که از درون به فسادهای گسترده ای آلوده بودند، فرهنگ متعالی، قوی، قدرتمند و انسجام گرا بیاورد.^{۵۰}

برخی از برون داده های مصون سازی این اصل عبارتند از:

الف: جلوگیری از فروپاشی درونی نظام

استحکام فرهنگی، یکی از پیکربندی های مهم در پایداری و ثبات یک نظام سیاسی است. نظامی که بر پایه فرهنگی استوار و متحد قرار گرفته باشد، می تواند از همگرایی و همدلی اعضای خود بهره برد و در برابر بحران ها و چالش های داخلی و خارجی مقاومت نشان دهد. در مقابل، نظامی که بر پایه فرهنگ ناپایدار و غیرمطمئن بنا شده باشد، ممکن است با نارضایتی، اختلاف، تفرقه و خیانت مواجه شود و در نهایت به فروپاشی درونی منجر شود.^{۵۱} تاریخ شاهد سقوط امپراتوری هایی است که فرهنگ ناپایدار داشتند، مانند روم، ایران باستان، عثمانی و شوروی. قرآن کریم نیز به این موضوع اشاره دارد، مانند داستان قوم ثمود که به خاطر تکبر و نافرمانی، نعمت های الهی را از دست دادند^{۵۲} و داستان بنی اسرائیل که به خاطر انحراف های فرهنگی و نافرمانی، به گروه های مختلف تقسیم شدند و به عذاب های الهی گرفتار شدند.^{۵۳}

⁴⁸ Georgi Dragolov et al, "Theoretical Framework of the Social Cohesion Radar", *Social Cohesion in the Western World* 1/1 (2016), 1-13.

⁴⁹ L. Moustakas, "Social Cohesion: Definitions, Causes and Consequences", *Encyclopedia* 3/3 (2023), 1028-137.

^{۵۰} عبدالقادر حماد تیجانی، مابنی اندیشه سیاسی در آیات مکی (قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۲ ه.ش)، ۱۷۷-۲۳۹.

^{۵۱} حسین بشیریه، آموزش دانش سیاسی (تهران: مؤسسه نگاه معاصر، ۱۳۸۷ ه.ش)، ۱۹۱-۱۹۲.

^{۵۲} إبراهیم ۱۳۰۹/۹؛ ذاریات ۴۵-۴۳/۵۱؛ هود ۶۸-۶۷/۱۱.

^{۵۳} البقرة ۲۶/۲، ۴۴، ۵۴-۵۵، ۶۱، ۶۵، ۸۵؛ الأعراف ۱۳۸/۷-۱۴۰؛ المائدة ۱۲/۵-۱۳، ۲۶، ۷۹.

ب: پیشگیری از تهدیدات نیمه سخت و نرم دشمن

استحکام فرهنگی می‌تواند از تهدیدات نیمه سخت و نرم دشمن که با هدف تغییر رفتار و هویت یک جامعه یا نظام سیاسی انجام می‌شوند، جلوگیری کند. نظامی که بر پایه فرهنگ قوی و مستقل قرار گرفته باشد، می‌تواند در برابر این تهدیدات مقاومت نشان دهد. در مقابل، نظامی که بر پایه فرهنگ ضعیف و وابسته باشد، ممکن است به بی‌هویتی و تبدیل شدن به ابزار دشمن منجر شود. تاریخ شاهد تسخیر فرهنگی و سیاسی ملت‌های مختلف توسط استعمارگران است. قرآن کریم نیز به این موضوع اشاره دارد، با استفاده از دو استعاره: «يَبْتَغِي الْعُنْكَبُوتَ»^{۵۴} که نماد فرهنگ ضعیف و ناپایدار است، و «بُيُتَانُ مَرْصُوصٍ»^{۵۵} که نماد استحکام و پایداری است. این استعارات نشان می‌دهند که استحکام فرهنگی می‌تواند از تهدیدات دشمن جلوگیری کند و قدرت مصون‌سازی را افزایش دهد.^{۵۶}

ج: افزایش قدرت مصون‌سازی

استحکام فرهنگی، قدرت مصون‌سازی نظام سیاسی را افزایش می‌دهد. نظامی که بر پایه فرهنگ متحد و مستحکم استوار است، می‌تواند به نیروهای نظامی خود اعتماد بخشد. در مقابل، نظامی که بر پایه فرهنگ ناپایدار استوار است، ممکن است به ضعف و شکستگی منجر شود. آیه «وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ»^{۵۷} به این موضوع اشاره دارد که اگر مسلمانان با هم تنازع داشته باشند و از لحاظ فرهنگی ناپایدار باشند، نه تنها قدرت و شوکت خود را از دست می‌دهند؛ بلکه در برابر دشمنان شکست خواهند خورد. «ریح» در این آیه، به معنای قدرت و شوکت مسلمانان استعاره شده است^{۵۸} و نشان می‌دهد که چگونه این قدرت و شوکت می‌تواند با نزاع و اختلاف نابود شود.^{۵۹}

۳.۳. اصل استقلال فرهنگی

استقلال فرهنگی، یکی از اصول مهم در مصون‌سازی فرهنگی است. این اصل، بر پایه حفظ و تقویت هویت فرهنگی یک جامعه و مقاومت در برابر تهاجم‌های فرهنگی بیگانه استوار است. استقلال فرهنگی، به معنای حفظ وحدت و اصالت فرهنگی یک جامعه در برابر تأثیرات و تغییرات فرهنگ‌های دیگر است. این استقلال می‌تواند به عنوان یک دژ بازدارنده عمل نموده و از وابستگی

^{۵۴} العنكبوت ۴۱/۲۹.

^{۵۵} الصف ۴/۶۱.

^{۵۶} فخر رازی، مفاتیح الغیب، ۵۲۷/۲۹.

^{۵۷} الأنفال ۴۶/۸.

^{۵۸} سلیمان بن احمد الطبرانی، التفسیر الکبیر (الاردن: دار الکتب الثقافی، ۲۰۰۸ م)، ۳/ ۲۶۴.

^{۵۹} المراغی، التفسیر المراغی، ۱۰/۱۰.

و تحت فشار قرار گرفتن جامعه در زمینه‌های مختلفی اجتماعی جلوگیری کند. این اصل شامل دویخشی اساسی زیر می‌شود:

الف: حفظ و تقویت هویت فرهنگی

هویت فرهنگی، به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی استقلال فرهنگی، نشان‌دهنده تفاوت و اصالت یک فرهنگ نسبت به فرهنگ‌های دیگر است. این هویت، که از چهار عنصر کلیدی تشکیل شده است: دین، زبان، سرزمین و نمادها، باعث می‌شود که یک فرهنگ از تأثیرات و تغییرات فرهنگی خارجی محافظت کند. در قرآن کریم روی هر چهار مورد تأکید شده است. از باب نمونه، قرآن کریم دین مقبول و مورد پذیرش الهی را فقط اسلام می‌داند و از همه انسان‌ها دعوت می‌کند که تنها اسلام را بپذیرند،^{۶۰} زبان‌های مختلف را نشانه خلقت خداوند و راهی برای شناخت او دانسته^{۶۱} و زبان قرآن را عربی مبین معرفی می‌کند^{۶۲} و مسلمانان را تشویق می‌کند که از سرزمین‌های خود دفاع کنند و مرزهایشان را محکم نگه‌دارند.^{۶۳} همچنین موارد زیادی را مانند کعبه،^{۶۴} حج،^{۶۵} قربانی^{۶۶} و غیره را به‌عنوان نمادهای فرهنگی اسلام معرفی می‌کند. نمادها علامتی هستند که هویت و ارزش‌های یک فرهنگ را نشان می‌دهند و آنرا از فرهنگ‌های دیگر متمایز می‌کنند. این نمادها باعث می‌شوند که ارزش‌های اسلامی به راحتی به مخاطبان منتقل شوند و استقلال فرهنگی اسلام را تقویت و مقاومت فرهنگی آنرا پایدار نمایند.

ب: دفاع فرهنگی

مهم‌ترین راهکارهای دفاع فرهنگی برای رسیدن به استقلال فرهنگی عبارت‌اند از:

اول: عدم تقلید از فرهنگ بیگانه

تقلید فرهنگی، به معنای پیروی و دنباله‌روی فرهنگی است که سبب ضعف و یا از دست رفتن هویت و استقلال فرهنگی می‌شود. قرآن کریم با اشاره به این مطلب می‌فرماید: ﴿وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ﴾^{۶۷} از تحلیل محتوای این آیه می‌توان فهمید که پیروی از فرهنگ بیگانه ﴿لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ﴾، موجب نفوذ فرهنگی آن‌ها می‌شود.

^{۶۰} آل عمران ۱۹/۳، ۸۵.

^{۶۱} روم ۲۲/۳۰.

^{۶۲} الشعراء ۱۹۵/۲۶: النحل ۱۰۳/۱۶.

^{۶۳} آل عمران ۳/۲۰.

^{۶۴} الحج ۳۰/۲۲: المائدة ۲/۵.

^{۶۵} الحج ۲۲-۲۷/۳۲: البقرة ۱۵۸/۲.

^{۶۶} الحج ۲۲/۳۶.

^{۶۷} المائدة ۴۹/۵.

دوم: جلوگیری از تأثیرگذاری فرهنگ بیگانه

برای ادامه استقلال فرهنگی لازم است که از تأثیرگذاری دشمن در زمینه های فرهنگی مانع شد. قرآن کریم از همکاری کافران و مشرکان در ساخت مساجد و سازه های دینی و فرهنگی مسلمانان منع می کند؛^{۶۸} زیرا دسترسی آن ها به اماکن مقدس، زمینه ساز برای تضعیف روحیه عبادی و ضعف بنیان های استقلال فرهنگی می شود.

سوم: مقابله با نقض کنندگان هویت فرهنگی

هویت و نمادهای فرهنگی خط قرمز جامعه است که نباید با آن ها بازی و سبک سازی شود. قرآن کریم می گوید که دشمن برای ایجاد اختلال در اصول عقیدتی مسلمانان به همراهان خود می گوید که مسلمان شوند و بعد از مدتی از اسلام خارج شوند تا ارزش های اعتقادی مسلمانان را ضعیف کنند و آن ها را از دین خود برگردانند.^{۶۹}

۴.۳. اصل ایجاد فرهنگ فن آوری محور

فناوری، به عنوان یکی از مظاهر مادی فرهنگ و شاخص تمدن، نقش مهمی در ساختار سیاست بین الملل و ماهیت جنگ، دیپلماسی، امنیت و مصون سازی ایفا می کند.^{۷۰} ایجاد فرهنگ فن آوری محور، به معنای ترویج و تشویق اختراع و استفاده از فناوری در ابعاد مختلف اجتماع است به شکلی که فرهنگ جامعه به گونه تغییر کند که فناوری را به عنوان بخش مهمی از زندگی روزمره خود قرار دهد. این شامل طیف وسیعی از فناوری می شود که آموزش، صنعت، محصولات، کار، ارتباطات، و سایر جنبه های زندگی را در بر می گیرد. وجود این گونه فناوری به صورت گسترده در ابعاد مختلف، نه تنها می تواند نیازهای جامعه را برآورده سازد؛ بلکه به عنوان یک عامل اساسی به دارنده خود این امکان را فراهم می کند که به عنوان یک بازیگر قدرتمند در عرصه جهانی ظاهر شده، موقعیت خود را در سطح بین الملل تثبیت نماید.^{۷۱}

قرآن کریم به فناوری نگاهی عمیق تری دارد و انسان سازی را مقدم بر فناوری صنعتی دانسته^{۷۲} و دسترسی افراد نااهل را به امکانات و فناوری چیزی مهلک و خطرناک می داند. برای نمونه، از عالم معروف بنی اسرائیل به نام بلعم باعور که با دسترسی به اسم اعظم در مخالفت با حضرت

^{۶۸} التوبة ۱۷/۵.

^{۶۹} آل عمران ۷۲/۳.

^{۷۰} حمید حبیبی، قدرت نرم از دیدگاه قرآن کریم (تهران: انتشارات دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی، ۱۳۹۹ ه.ش) ۴۳۰-۴۳۱.

^{۷۱} Li .Yong, "Industrialization as the Driver of Sustained Prosperity". United Nations Industrial Development Organization, (2020). 103-104.

^{۷۲} طه ۴۱/۲۰.

موسی علیه السلام و قرار گرفتن وی در صف باطل، حکایت می‌کند، در آیات ۱۷۵ و ۱۷۶ سوره مبارکه اعراف به طور سربسته و با روایاتی که در مورد شأن نزول این آیات آمده است، به این مرد نا اهل اشاره شده است.^{۷۳} نیز از شخصی دیگری به نام سامری که با دسترسی به فناوری ساخت و سازی گوساله از زیورات و پیدا کردن صدا در آن، به گمراهی مردم بنی اسرائیل پرداخت، خبر می‌دهد؛^{۷۴} بنابراین می‌توان گفت که زورگویی‌های امروزی توسط دنیای کفر، بر خواسته از پیشرفت و فناوری می‌باشد که به دسترس افراد نا اهل قرار گرفته است.

بدین ترتیب قرآن کریم بیان می‌دارد که پس از تربیت یافتگی افراد، خداوند فناوری‌های متعددی را به او تعلیم می‌دهد. مسخر شدن کوه‌ها، پرندگان و آهن و تعلیم ساخت و سازی لباس و زره برای داوود علیه السلام،^{۷۵} مسخر شدن بادها که مسافت دوماهه راه را در یک صبح و شام طی می‌کند توسط سلیمان علیه السلام،^{۷۶} صنعت کشتی سازی توسط نوح علیه السلام^{۷۷} و ساخت سدّ بازدارنده توسط ذوالقرنین^{۷۸} از نمونه‌های فناوری و مظاهر قدرت بازدارنده محسوب می‌شوند. همچنین، دسترسی افراد جامعه به فرصت‌های آموزشی، پژوهشی و تربیتی،^{۷۹} افزایش تولید محصولات، فرآورده‌ها و فناوری‌های مدرن،^{۸۰} توانمندی افراد در استفاده از وسایل و ابزارها، فناوری‌ها و علوم ارتباطی،^{۸۱} دسترسی گسترده مردم به امکانات و تجهیزات روزآمد،^{۸۲} توانایی در تأثیرگذاری در امور اعتقادی و حکومت‌داری به دیگران،^{۸۳} قدرت بر زمین و دسترسی به امکانات و فناوری عصر،^{۸۴} دسترسی به کلیه امکانات و فناوری روز^{۸۵} و موارد مشابه از شاخص‌های فناوری و قدرت مصون سازی هستند که قرآن کریم به آن‌ها اشاره کرده است.

^{۷۳} محمد بن جریر الطبری، جامع البیان عن تأویل آی القرآن (بیروت: دار المعرفة، ۱۴۱۲ ه.ق.)، ۸۷-۸۲/۹.

^{۷۴} طه ۸۵/۲۰، ۸۶-۸۵/۲۰، ۹۵: الأعراف ۱۴۸/۷-۱۵۳.

^{۷۵} الأنبياء ۷۹/۲۱-۸۰: سبأ ۱۰/۳۴-۱۲.

^{۷۶} سبأ ۱۳/۳۴.

^{۷۷} هود ۳۷/۱۱-۳۸.

^{۷۸} الکهف ۹۴/۱۸-۹۷.

^{۷۹} الکهف ۶۶/۱۸.

^{۸۰} سبأ ۱۳/۳۴.

^{۸۱} سبأ ۱۱/۳۴.

^{۸۲} النمل ۳۹/۲۷-۴۰.

^{۸۳} النمل ۲۰/۲۷-۲۸.

^{۸۴} الکهف ۸۴/۱۸.

^{۸۵} النمل ۱۶/۲۷.

۵.۳. اصل ایجاد فرهنگ ارتباطات محور

امروزه، قدرت ارتباطات به عنوان یکی از ابزارهای کلیدی نفوذ و تأثیرگذاری مطرح است. در این میان، فضای مجازی و رسانه‌ها نقش کلیدی در شکل‌دهی به افکار عمومی و هدایت جریان‌های فرهنگی ایفا می‌کند. این قدرت دوسویه، هم می‌تواند به عنوان ابزاری برای ترویج صلح و دوستی و هم به عنوان وسیله‌ای برای تحمیل ایدئولوژی‌ها و تهاجم فرهنگی به کار رود. کشورهای استکباری با سیاست‌های استعماری، با سوءاستفاده از ابزارهای ارتباطی، به دنبال تحکیم بنیان‌های تسلط خود بر جوامع دیگر هستند. این در حالی است که می‌توان با استفاده از جنبه‌های مثبت این ابزارها، برای ترویج فرهنگ ناب اسلامی کوشید و در مقابله با تهاجم فرهنگی مقاومت نمود و به حفظ و تقویت هویت فرهنگی پرداخت.

در یک دید کلی، قرآن کریم به عنوان بزرگ‌ترین ابلاغیه و پیام الهی، می‌تواند الگویی برای ایجاد فرهنگ ارتباطات محور باشد. اصول ابلاغی قرآنی مانند امر به معروف و نهی از منکر، دعوت و تبلیغ، نیازمند ابزارهای ارتباطی هستند تا به وسیله آن‌ها، به دیگران منتقل شوند. افزون بر آن قصه‌هایی قرآن کریم نشان‌دهنده اهمیت بیشتر این موضوع است. قصه‌های قرآنی برای دسترسی مخاطبان به اطلاعات گذشته جهت تجربه‌گیری و پندآموزی^{۸۶} و حتی افزایش معلومات آورده شده‌اند.^{۸۷} به عنوان مثال، آیه ۲۰ سوره قصص به اهمیت اطلاع‌رسانی به موقع و دقیق اشاره دارد و نشان می‌دهد که چگونه اطلاع‌رسانی صحیح می‌تواند جان انسان‌ها را نجات دهد: ﴿وَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَى قَالَ يَا مُوسَى إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ﴾؛^{۸۸} بنابراین در نگاه قرآن کریم دسترسی به بالاترین ابزارهای ارتباطی، امر مطلوب و مهم است. با این حال، رویکرد مادی‌گرایانه به ارتباطات و رسانه‌ها با آنچه قرآن کریم تأیید می‌کند، متفاوت است. قرآن کریم ابزارهای ارتباطی را تأیید می‌کند که بر اصول ارتباطی مبتنی بر حقیقت و عدالت، رویکردی متفاوت از دیدگاه‌های مادی‌گرایانه به رسانه‌ها دارد. این کتاب آسمانی، ابزارهای ارتباطی را تأیید می‌کند که بر اصولی چون حق‌گرایی و عدالت‌خواهی،^{۸۹} روشنگری

^{۸۶} النازعات ۲۶/۷۹.

^{۸۷} یوسف ۳/۱۲.

^{۸۸} القصص ۲۰/۲۸.

^{۸۹} النساء ۹/۴؛ الأحزاب ۷۰/۳۳.

واقع گرایانه،^{۹۰} اجتناب از تبلیغات فسادزا،^{۹۱} ارزش محوری،^{۹۲} حکمت محوری،^{۹۳} و شایسته سالاری مدیریتی^{۹۴} استوار هستند. این اصول، چارچوبی برای استفاده اخلاقی و مؤثر از رسانه‌ها در جهت ارتقای فرهنگ و دانش ارائه می‌دهند.

با توجه به آنچه گفته شد، این اصل، به عنوان یک سد محکم در برابر تهاجم فرهنگی عمل می‌کند. این اصل با تأکید بر ارزش‌های حقیقت و عدالت، مانع از اضلال، ازلال و اغوای انسان‌ها توسط رسانه‌های طاغوتی می‌شود. قرآن کریم با آیاتی چون «وَلَا ضَلَّٰهُمْ وَلَا مَنِيَّهُمْ وَلَا مَرْتَبَهُمْ»^{۹۵} «لَا قَعْدَنَ لَهُمْ صِرَاطُكَ الْمُسْتَقِيمَ ثُمَّ لَا تَنبَهُ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ»^{۹۶} روشن می‌کند که شیاطین و قدرت‌های شیطانی به دنبال گمراه کردن انسان‌های دیگر از مسیر حق هستند.^{۹۷} رسانه‌های دینی با تقویت بصیرت و ارائه اطلاعات صحیح، می‌توانند از این گونه اغواها جلوگیری نمایند. همچنین، تقویت ابزارهای ارتباطی می‌تواند از شایعه‌پراکنی، مبالغه‌گرایی، دروغ‌پردازی و اسطوره‌سازی دشمن پرده بردارد و اذهان عمومی را نسبت به نقشه‌های شوم آن‌ها آگاه سازد.

۴. سازوکارهای دفاعی و پیشگیرانه در الگوی قرآنی مصون‌سازی فرهنگی

این اصول به مجموعه‌ای از رویکردها و استراتژی‌هایی اشاره دارند که برای مقابله با تهاجم فرهنگی خارجی و دفاع از فرهنگ اسلامی به کار می‌روند که شامل موارد زیر است:

۱.۴. جذابیت آفرینی و نفرت‌زدایی

جذابیت آفرینی و نفرت‌زدایی از جمله اصول مهم مصون‌سازی فرهنگی در برابر هژمونی و تهاجم فرهنگی به شمار می‌رود. در عصر حاضر، کنشگران فرهنگی و قدرت‌های تأثیرگذار بیش از آنکه از ابزارهای سخت و نظامی بهره گیرند، از ظرفیت رسانه‌ها، محصولات فرهنگی، صنعت سرگرمی و ابزارهای اقناع افکار عمومی برای نفوذ در جوامع استفاده می‌کنند.^{۹۸} از این رو، مقابله با این فرایند

^{۹۰} المائدة ۸/۵: الأعراف ۲۰۳/۷.

^{۹۱} النحل ۳۶/۱۶: الأنعام ۵۵/۶.

^{۹۲} الأحزاب ۳۹/۳۳.

^{۹۳} النحل ۱۶/۱۲۵.

^{۹۴} آل عمران ۳۳/۳: البقرة ۱۲۴/۲.

^{۹۵} النساء ۱۱۹/۴.

^{۹۶} الأعراف ۱۷-۱۶/۷.

^{۹۷} فخر رازی، مفاتیح الغیب، ۱۱/۲۲۲.

^{۹۸} محمد یاسین فاضل و محمد گل وهاج "بررسی تهاجم فکری و پیامدهای آن در جامعه اسلامی"، مجله دیوان ۱/۶ (جدی ۱۴۰۳)، ۸۶.

صرفاً از طریق رویکردهای سلبی امکان پذیر نیست؛ بلکه نیازمند ارائه الگوهای فرهنگی جذاب و ایجاد نگرش مثبت نسبت به ارزش های بومی و دینی است. این اصل به دو بخش اشاره دارد: جذابیت آفرینی که به معنای تقویت جنبه های مثبت و جذابیت های فرهنگ اسلامی است که می تواند موجب جلب توجه و علاقه مندی دیگران شود. از این رو قرآن کریم، از مسلمانان می خواهد که با روشی های حکمت آمیز و دل نشین «موعظه حسنه» نمایند^{۹۹} و مردم را به خوبی ها دعوت کنند و از بدی ها بر حذر دارند: ﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾.^{۱۰۰} نفرت زدایی، به معنای رفع سوء تفاهم ها و تصویرسازی های منفی می باشد که ممکن است در اثر تهاجم های فرهنگی و یا شبهه پراکنی های دشمن ایجاد شده باشد. قرآن کریم در آیات فراوانی شبهات دشمنان را مطرح نموده، آن ها را پاسخ می دهد. از باب نمونه، (شبهه اول) شبهه پراکنی مشرکان نسبت به نبوت پیامبر صلی الله علیه و سلم که چرا خدا مستقیماً با خود ما سخن نمی گوید،^{۱۰۱} (شبهه دوم) چرا پیامبر صلی الله علیه و سلم را فرشته ای همراهی نمی کند؟^{۱۰۲} (شبهه سوم) چرا قرآن کریم بر یکی از ثروتمندان نازل نشده است؟^{۱۰۳} و امثال آن ها شبهات دیگری. قرآن کریم تمام این گونه شبهات را پاسخ می دهد. مثلاً: درباره شبهه اول می گوید که آیات و نشانه های الهی به اندازه کافی وجود دارد که دیگر نیازی به سخن گفتن مستقیم خداوند نیست،^{۱۰۴} اگر سخن هم بگویند، بهانه دیگری را مانند بنی اسرائیل خواهند آورد که چرا خدا را نمی بینند.^{۱۰۵} در پاسخ شبهه دوم، می فرماید: ﴿...وَلَوْ أَنزَلْنَا مَلَكًا لَّقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ﴾^{۱۰۶} یعنی اگر فرشته در کنار پیامبر بیاید، مسأله نبوت حسی و شهودی می شود که در این صورت به مخالفت کنندگان مهلتی برای ایمان آوردن داده نخواهد شد و همه فوراً هلاک خواهند گردید.^{۱۰۷} در پاسخ شبهه سوم می فرماید: ﴿أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ﴾،^{۱۰۸} یعنی انتخاب پیامبر، تنها به اراده و انتخاب خداوند بوده و توانمندی های مادی، دلیلی بر لیاقت معنوی انسان ها نمی شود.

^{۹۹} النحل ۱۶/۱۲۵.

^{۱۰۰} آل عمران ۳/۱۱۰.

^{۱۰۱} البقرة ۲/۱۱۸.

^{۱۰۲} الأنعام ۶/۸.

^{۱۰۳} الزخرف ۴۳/۳۱.

^{۱۰۴} البقرة ۲/۱۱۸.

^{۱۰۵} النساء ۴/۱۵۲.

^{۱۰۶} الأنعام ۶/۸.

^{۱۰۷} المراغی، تفسیر المراغی، ۷/۸۰.

^{۱۰۸} الزخرف ۴۳/۳۲.

۲.۴. نفی سلطه فرهنگی بیگانه

در عرصه جهانی، سلطه فرهنگی به مثابه یک استراتژی هژمونیک عمل می کند که در آن بازیگر مهاجم با استفاده از ابزارهای فرهنگی و ایدئولوژیک، به دنبال تغییر و تحول در باورها، ارزش ها، و رفتارهای بازیگر هدف است.^{۱۰۹} این فرایند که بر پایه تسلط فرهنگی و ایدئولوژیک استوار است، به گونه طراحی می شود که فرهنگ مهاجم به عنوان الگوی برتر و مطلوب جلوه داده می شود. در این میان، فرهنگ های بومی و محلی بازیگر هدف با خطر فراموشی و انحلال مواجه می شوند، زیرا ارزش ها و باورهای ملی و مذهبی تحت فشار قرار می گیرند و به تدریج جای خود را به فرهنگ مسلط می دهند.

این نوع سلطه که از طریق نهادهای فرهنگی مانند رسانه ها، آموزش و هنر پیاده سازی می شود، می تواند تأثیرات عمیق و دائمی بر جامعه هدف داشته باشد. از آنجایی که فرهنگ به عنوان بستری برای تعریف هویت و اقتدار ملی شناخته می شود، نابودی یا تضعیف آن می تواند به فروپاشی ساختارهای اجتماعی و از دست رفتن استقلال فرهنگی منجر شود. بنابراین، جلوگیری از سلطه فرهنگی و حفظ ارزش های فرهنگی، از اهمیت ویژه برخوردار است.

در تقابل فرهنگ ها، می توان شاهد دو جریان فرهنگی متمایز بود: فرهنگ الهی و فرهنگ غیر الهی. فرهنگ الهی که ریشه در وحی و تعالیم دینی دارد، خداوند متعال را به عنوان محور اصلی و منبع ارزش های اخلاقی و معنوی معرفی می کند. در این فرهنگ، اصول و معیارهای زندگی بر اساس آموزه های وحیانی تعیین می شوند و تأکید بر عدالت، برابری و رد هرگونه سلطه پذیری و سلطه گری است.

در مقابل، فرهنگ غیر الهی، که بر اساس دیدگاه های انسانی و تجربیات شکل گرفته، خداوند متعال و معنویات را در تعیین ارزش ها و باورها نادیده می گیرد. این فرهنگ، جهان بینی مادی دارد و با تمرکز بر لذت جویی و مادی گرایی، انسان را به عنوان معیار تعیین کننده ابیادها و نبایدها قرار می دهد. قرآن کریم، در آیات متعددی به ویژگی های این فرهنگ می پردازد. از باب نمونه، تقلید کورکورانه و تعصب و قوم گرایی، پایه اصلی فرهنگ عرب جاهلی را بیان می دارد.^{۱۱۰} در میدان تعامل با فرهنگی الهی، فرهنگی غیر الهی، دو شکل ظاهر می شود:

۱) فرهنگ غیر الهی غیرسلطه گر

فرهنگ غیر الهی غیرسلطه گر، با وجود تفاوت های بنیادین با فرهنگ الهی، به دنبال تسلط بر دیگران نیست و از اصول اخلاقی مشترک بشریت پیروی می کند. این فرهنگ، همانند آنچه در آیه ﴿لَا

^{۱۰۹} بابایی، فرهنگ روابط بین الملل، ۳۵۹.

^{۱۱۰} الزخرف ۲۲/۴۳.

يُنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَ تُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ»^{۱۱۱}، به دنبال هم‌زیستی مسالمت‌آمیز است؛ البته این عدم تعرض و زندگی مسالمت‌آمیز این فرهنگ، به معنای پذیرش آن نیست؛ بلکه اهل ذمی که در جامعه اسلامی زیست دارند، به رعایت فرهنگ اسلامی مجبورند.

۲) فرهنگ غیر الهی سلطه‌گر

این فرهنگ با روحیه تجاوزگری و سلطه‌جویی، به دنبال تحمیل فرهنگ خود بوده و همانند فرهنگ فرعون، به سرکوبگری دیگران می‌پردازد.^{۱۱۲} قرآن کریم در عین حالی که این فرهنگ را ظالمانه و مستحق‌شدیدترین مجازات می‌داند،^{۱۱۳} با قاطعیت، سلطه آنرا بر مسلمانان نفی می‌کند: «وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا»^{۱۱۴}. آمدن «سبیل» به صورت نکره در سیاق نفی، معنای عموم را می‌رساند: یعنی هر تعاملی که سلطه کافران را بر مسلمانان فراهم نماید، باطل است و اگر به نحوی سلطه تحمیل شد، مقابله و جلوگیری از آن بر مسلمانان واجب است.

۳.۴. دفاع فرهنگی

منظور از دفاع فرهنگی، به‌کارگیری مجموعه‌ای از توانمندی‌های فرهنگی است که جامعه مورد هدف برای دور ساختن یا مقابله با تهاجم جامعه مهاجم و یا کاهش آسیب‌های ناشی از آن به کار می‌برد. قرآن کریم دفاع از امور فرهنگی، به‌ویژه از مراکز دینی را یک سنت همیشگی می‌داند: «وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهْذَمَتْ صَوَامِعُ وَبُيُوعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ»^{۱۱۵}. در این آیه، بازیگر هدف (موحدان) برای حفاظت از نمادهای فرهنگی، از تجاوزات ویرانگر بازیگر مهاجم (کافران) جلوگیری می‌کند.

این اصل، مستلزم یک فرایند سلسله مراتبی از راهبردها می‌باشد که در ادامه به آن‌ها اشاره می‌شود:

۱- پایه‌گذاری ایمانی: این اولین و مهم‌ترین قدم در فرایند دفاع فرهنگی است که با تقویت باورهای دینی و ارزش‌های اسلامی، افراد جامعه برای مقابله با تهدیدات فرهنگی آماده می‌شوند. این مرحله را می‌توان در آموزه‌های آیات مکی از آغاز بعثت تا هجرت مشاهده کرد که بیشتر بر عقیده‌سازی و آمادگی عقیدتی تأکید دارند.^{۱۱۶}

^{۱۱۱} الممتحنة ۸/۶۰.

^{۱۱۲} یونس ۸۳، ۷۵/۱۰؛ البقرة ۴۹/۲؛ الأعراف ۱۰۳/۷، ۱۴۱؛ طه ۲۴/۲۰، ۴۳.

^{۱۱۳} النمل ۵۸/۲۷؛ إبراهيم ۲۲/۱۴.

^{۱۱۴} النساء ۱۴۱/۴.

^{۱۱۵} الحج ۴۰/۲۲.

^{۱۱۶} وهبه الزحيلي، التفسير المنير في العقيدة والشريعة والمنهج (دمشق: دار الفكر، ۱۴۱۱ ه.ق)، ۱۸/۱.

۲- **تثبیت آداب اسلامی:** پس از استحکام بخشیدن به ایمان، لازم است که آداب و رسوم اسلامی در جامعه تثبیت شود. از این رو قرآن کریم با بیان کلی، از نزدیک شدن به فواحش که آداب اسلامی را نقض می‌کند، بر حذر می‌دارد: «وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ».^{۱۱۷} این کار باعث می‌شود که فرهنگ اسلامی در برابر نفوذ فرهنگ‌های بیگانه مقاوم‌تر گردد.

۳- **افزایش بصیرت و هوشیاری:** با تقویت بصیرت و هوشیاری، جامعه برای شناسایی و مقابله با تهدیدات فرهنگی آماده می‌شود. این مرحله شامل آموزش و پرورش مستمر برای تحلیل و درک صحیح از تحرکات دشمن و رویدادهای جهانی می‌باشد. قرآن کریم در بیش از سیصد آیه انسان را به تعقل، تفکر، تدبیر و بصیرت‌افزایی دعوت می‌دهد.

۴- **تقویت فرهنگ جهادی:** در نهایت، با ترویج فرهنگ جهادی، جامعه برای مقاومت فعال در برابر ظلم و ستم آماده می‌شوند. این مرحله به تقویت اراده جمعی برای حفاظت از جامعه و ارزش‌های آن کمک می‌کند. برای همین منظور، قرآن کریم به گونه قاطع دستور می‌دهد که با ائمه کفر که با هیچ موازین انسانی پابندی ندارند، جهاد کنید: «فَقَاتِلُوا أَمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ»^{۱۱۸} که پیروزی واقعی از مجاهدان و جامعه اسلامی خواهد بود: «وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ».^{۱۱۹}

۴.۴. ممانعت فرهنگی

سازوکاری ممانعت فرهنگی، در حفاظت از هویت و ارزش‌های فرهنگی جامعه اسلامی در برابر تهاجم و نفوذ فرهنگی دشمن، نقش محوری دارد. این اصل به تقویت بنیان‌های فرهنگی و اعتقادی می‌پردازد و با ترویج ارزش‌های اصیل و باورهای عمیق، به جامعه کمک می‌کند تا در برابر تهدیدات فرهنگی مقاومت کند و از نفوذ ایدئولوژی‌های بیگانه جلوگیری نماید. اصل ممانعت فرهنگی، با تأکید بر ارتقای آگاهی و بصیرت افراد، به عنوان آخرین سنگر دفاعی در مقابله با تهاجم‌های فرهنگی عمل می‌کند و به جامعه اسلامی امکان می‌دهد تا با حفظ هویت خود، به توسعه پایدار و مقاومت در برابر تهاجم‌های فرهنگی دست یابد. این اصل بر سه مؤلفه اصلی زیر استوار است:

الف- کارگزاران: کارگزاران فرهنگ بازدارنده محور، شامل افراد، گروه‌ها و امت اسلامی هستند که با تقوا، علم و همبستگی به تقویت این فرهنگ می‌پردازند. این کارگزاران در سه سطح فعالیت می‌کنند:

^{۱۱۷} انعام ۱۵۱/۶.

^{۱۱۸} التوبة ۱۲/۹.

^{۱۱۹} آل عمران ۱۳/۳.

- ۱- فرد: هر مؤمن با رعایت احکام اسلامی و خیرخواهی، به پاک‌سازی جامعه از مفاسد و جلوگیری از تهدیدات دشمن کمک می‌کند.^{۱۲۰}
- ۲- گروه: گروه‌های مدافع ارزش‌های اسلامی که در فرهنگی قرآنی به «حزب‌الله» تعبیر شده است، به تشکّل از مؤمنان اطلاق می‌شود که با اتحاد و همبستگی، به دفاع از حق و عدالت و مقابله با تهدیدات دشمن می‌پردازند.
- ۳- امت: امت اسلامی به‌عنوان یک جامعه واحد و متحد،^{۱۲۱} باید همه، برای تولید و به‌کارگیری توان مصون‌سازی فرهنگی همکاری کنند و از تهاجم دشمن جلوگیری نمایند.
- ب- سازوکارها: سازوکارها روش‌ها و ابزارهایی هستند که کارگزاران را در نمایش توانایی‌های خود و مصون‌سازی از تهاجم دشمن یاری می‌دهند:
- ۱- تشکیلات‌مداری و بسیج منابع: اسلام تأکید دارد که مسلمانان باید به‌صورت یکپارچه و هماهنگ عمل اقدامات تهاجمی دشمن را خنثی سازند.^{۱۲۲}
- ۲- به‌کارگیری توان مصون‌سازی: استفاده متناسب و مؤثر از منابع فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و نظامی برای مصون‌سازی.^{۱۲۳}
- ۳- آماده‌باش دائمی: مسلمانان باید همیشه برای مقابله با تهدیدات دشمن آماده باشند.^{۱۲۴}
- ۴- رعایت هوشیاری: مسلمانان باید در به‌کارگیری توان مصون‌سازی خود هوشیار باشند.^{۱۲۵}
- ۵- به‌کارگیری طرح‌های ایده‌محور: مسلمانان باید با استفاده از علم، فناوری و هنر و سائر ابزارهای فرهنگی، بر دشمن تأثیرگذارند و از عملیات تهاجمی منصرف سازند.^{۱۲۶}
- ج- اقدامات فرایندی: این مؤلفه شامل اقدامات و عملیاتی است که هدف آن‌ها مصون‌سازی از تهاجم دشمن است. این اقدامات عبارت‌اند از:
- ۱) اقدامات محوری: این اقدامات با تعیین مرزهای اعتقادی و شناسایی خطوط اصلی، مسیر و جهت فرهنگ موردنظر را از فرهنگ نامطلوب جدا می‌کنند: «قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ، لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ... لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ».^{۱۲۷} در این سوره مبارکه، بنیادین‌ترین گام در راه

^{۱۲۰} آل عمران ۱۰۲/۳: الحجرات ۷/۴۹: الجاثية ۵/۴۵: البقرة ۲۶/۲ و...

^{۱۲۱} المؤمنون: ۵۲/۲۳.

^{۱۲۲} النساء ۷۱/۴.

^{۱۲۳} الأنفال ۶۰/۸.

^{۱۲۴} الأنفال ۶۰/۸.

^{۱۲۵} الممتحنة ۱/۶۰.

^{۱۲۶} آل عمران ۵۴/۳.

^{۱۲۷} الکافرون ۶-۱/۱۰۹.

مصون سازی فعال با تبیین مرزهای فکری و اعتقادی میان پیامبر و جامعه مشرک انجام شده است.

(۲) **اقدامات محیطی:** این اقدامات به ارزیابی محیط داخلی و خارجی می پردازند، نقاط قوت و ضعف داخلی جامعه و فرصت ها و تهدیدهای خارجی را شناسایی و تعیین می شود.

(۳) **اقدامات راهبردی:** این اقدامات، طرح های بزرگ عملیاتی مصون سازی فرهنگی هستند که در مقابله با تهدیدات دشمن انجام می شوند و از اقدامات محوری و محیطی تأثیر می پذیرند.

(۴) **اقدامات کاربردی:** مجموعه از طرح های کوچک عملیاتی هستند که راهبردها را به صورت خارجی نمایان می کنند. مثلاً «مبارزه»، راهبردی است که به وسیله اقدام کاربردی مانند «ارهاب/ ترسانیدن دشمن»^{۱۲۸} عینیت خارجی می یابد.

نتیجه‌گیری

تحلیل‌ها حاکی از آن است که قرآن کریم نه تنها هدایت معنوی ارائه می‌دهد؛ بلکه چارچوبی نظام‌مند برای حفظ هویت فرهنگی جامعه اسلامی نیز فراهم می‌آورد. تحلیل دلالتی آیات کتاب‌الله نشان می‌دهد که این الگو در سه سطح کلان قابل شناسایی است:

مبانی ایدئولوژیک: شامل نهادهای ساز فرهنگی وحی‌باوری، توحیدباوری، نبوت‌باوری و معادباوری است که با تثبیت اصول معرفتی و اعتقادی، بنیان‌های هویتی جامعه را تقویت می‌کند و در برابر نفوذ فرهنگ‌های بیگانه مقاومت می‌آفریند.

اصول سیاست‌گذاری فرهنگی: دانش‌محوری، جهل‌ستیزی، استحکام درون‌فرهنگی و مدیریت راهبردی منابع فرهنگی، زمینه‌های تقویت انسجام و همبستگی اجتماعی و ارتقای توان بازدارندگی فرهنگی جامعه را فراهم می‌آورد.

سازوکارهای تدافعی فرهنگی: شامل جذابیت آفرینی و نفرت زدایی، نفی سلطه فرهنگی، دفاع فرهنگی و ممانعت فرهنگی است که به جامعه امکان می‌دهد در مواجهه با تهاجم و فشارهای فرهنگی، رفتارهای فعال و مبتنی بر مقاومت داشته باشد.

نتایج تحقیق نشان می‌دهد که «الگوی قرآنی مصون‌سازی فرهنگی» با فراهم کردن چارچوبی منسجم و نظام‌مند، نه تنها ظرفیت مقاومت و مصون‌سازی فرهنگی را ارتقا می‌بخشد؛ بلکه می‌تواند به‌عنوان یک راهبرد علمی و عملی برای سیاست‌گذاران فرهنگی و نهادهای جامعه اسلامی در پیشگیری از نفوذ و هژمونی فرهنگی و کاهش آثار مخرب آن مورد بهره‌برداری قرار گیرد.

در مجموع، با تلفیق آموزه‌های قرآنی در سطوح فکری، راهبردی و عملی، جامعه اسلامی می‌تواند تاب‌آوری فرهنگی پایدار ایجاد کند و هویت خود را در برابر چالش‌های فرهنگی جهانی حفظ نماید.

فهرست منابع

القرآن الکریم

۱. ابن عاشور، محمد طاهر. *التحریر و التئویر*. بیروت: مؤسسة التاریخ العربی، ۱۴۲۰ق.
۲. بابایی، غلامرضا. *فرهنگ روابط بین الملل*. تهران: انتشارات وزارت امور خارجه، ۱۳۸۳ش.
۳. بشیری، حسین. *آموزش دانش سیاسی*. تهران: مؤسسه نگاه معاصر، ۱۳۸۷ش.
۴. بیضاوی، عبدالله بن عمر. *أنوار التنزیل و أسرار التأویل*، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۱۸ق.
- تیجانی، عبدالقادر حماد. *مبانی اندیشه سیاسی در آیات مکی*. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۲ش.
۵. حبیبی، حمید. *قدرت نرم از دیدگاه قرآن کریم*. تهران: انتشارات دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی، ۱۳۹۹ش.
۶. دوئرتی، جمیز و فالتزگراف، رابرت. *نظریه های متعارض در روابط بین الملل*. تهران: قومس، ۱۳۹۶ش.
۷. الزحیلی، وهبه. *التفسیر المنیر فی العقیده و الشریعة و المنهج*. دمشق: دار الفکر، ۱۴۱۱ق.
۸. الطبرانی، سلیمان بن احمد. *التفسیر الکبیر*. اردن: دار الکتاب الثقافی، ۲۰۰۸م.
۹. الطبری، محمد بن جریر. *جامع البیان عن تأویل آی القرآن*. بیروت: دار المعرفة، ۱۴۱۲ق.
۱۰. عمر، احمد مختار عبدالحمید. *معجم اللغة العربیة المعاصرة*. بیروت: عالم الکتب، ۱۴۲۹ق.
۱۱. فخررازی، محمد بن عمر. *مفاتیح الغیب*. بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۰ق.
۱۲. قاسمی، جمال الدین. *محاسن التأویل*. بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۸ق.
۱۳. گیدنز، آنتونی و بردسال، کارن. *جامعه شناسی*. تهران: نشر نی، ۱۳۸۷ش.
۱۴. فاضل، محمد یاسین و وهاج، محمد گل "بررسی تهاجم فکری و پیامدهای آن در جامعه اسلامی"، *مجله دیوان* ۱/۶ (ج ۱۴۰۳)، ۸۶.
۱۵. المراغی، احمد بن مصطفی، *التفسیر المراغی*. مصر: مصطفی البابي الحلبي، ۱۳۶۵ش.
16. Yong, Li, *Industrialization as the Driver of Sustained Prosperity*, United Nations Industrial Development Organization, 2020.
17. Rahimi, Abdulrahim et al. "The Principles of Passive Defense from the Holy Quran's Viewpoint and their Deterrent Role in Confronting Military Threats". *Journal of Islamic Political Studies* 5/1 (2023), 7-36. <https://doi.org/10.22081/jips.2023.67152.1039>
18. Moustakas, L., *Social Cohesion: Definitions, Causes and Consequences*, Encyclopedia, 3(3), 1028-137, 2023.
19. Madouni, Ali. "The Cultural Invasion and Its Impact on Security Breakthroughs

- of the Nation", Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry 12/8 (July 2021), 843-863.
20. Dragolov, Georgi et al. "Theoretical Framework of the Social Cohesion Radar", *Social Cohesion in the Western World* 1/1 (2016), 1-13.